

Yvonne Hoffman

ÄNGLAR OCH RACKARUNGAR **Aktuell finländsk barnlitteratur**

1945 är ett märkesår i den moderna svenskspråkiga barnlitteraturen. I Sverige kom Lennart Hellsing ut med sina första verser och Astrid Lindgren lät Pippi Långstrump flytta in i Villa Villekulla. Samtidigt publicerades i Finland *Småtrollen och den stora översvämningen* av Tove Jansson, en bok, som inte fick så stor uppmärksamhet då, men som betydde början av en hel epok.

Två språk, två kulturtraditioner

Finland är ett land med två språk, finska och svenska, och två kulturer. Under 600 år hörde Finland till det svenska riket och därefter under 110 år under den ryske kejsaren som ett autonomt storfurstendöme fram till 1917. Finland är som självständig stat således inte ens 80 år gammalt, men det nuvarande finska samhälls-skicket bygger på de lagar och den förvaltning som det fick redan under svenska tiden och som det till stor del fick behålla under ryska tiden.

Också kulturen är följaktligen till största delen ett arv från svenska tiden, och det var först efter skilsmässan från Sverige år 1809, som det finska språket fick den status som svenskan alltid hade haft. 1800-talet förde med sig ett starkt nationellt engagemang inom kulturen och det var nu som den finskspråkiga befolkningen (85 % på 1880-talet) fick början till sin litteratur. Den finska folkdiktningen med eposet *Kalevala* gav det finska Finland en egen identitet. De första finskspråkiga författarna började med att skapa sig ett eget litterärt språk och tog mot slutet av 1800-talet intryck från Europa, på samma sätt som man gjorde inom musiken (Jean Sibelius) och konsten (Axel Gallen-Kallela o a).

Av historiska skäl har alltså också barnlitteraturen i Finland haft olika utgångslägen. Den svenskspråkiga traditionen är mycket äldre och från mitten av 1800-talet blev den finlandssvenska barnlitteraturen (sv) ett begrepp att räkna med genom Zacharias Topelius' berättelser och dikter för barn.

Också på finskt håll finns det några viktiga barn- och ungdomsboksförfattare från början av vårt sekel, men det är egentligen först efter andra världskriget som den finskspråkiga barnlitteraturen (fi) börjar utvecklas på allvar, och det är inte förrän under de sista 30 åren som den har blommat ut i den variation och rikedom som den har idag.

På finlandssvenskt håll lästes de engelska barnboksklassikerna genast de kom ut i svensk översättning, men på finskt håll dröjde det länge innan de upptäcktes. I finskspråkig litteratur är arvet från folksagan mycket starkare och påverkan utomlandsifrån syns egentligen först under de två senaste decennierna. Ända fram till slutet av 1970-talet föredrog de finska läsarna realistiska skildringar och först då fick den långa fantasiberättelsen på finska sitt genombrott. Dagens finskspråkiga barnlitteratur har teman som rör sig över hela skalan från vardag till myter och fantasi.

Fantasi och magisk realism

Den finlandssvenska barnlitteraturens starka genrer har av tradition varit saga och fantasi. När Tove Jansson (sv) 1945 gav ut sin första bok om Muminrollen, byggde hon på arvet från den anglosaxiska barnlitteraturens fantasiberättelse med inslag av nonsens. Samtidigt är muminvärlden mycket nordisk. Den allra första bokens exotiska miljö har ersatts av ett landskap som man känner igen, med muminhuset nära en porlande bäck och en skog där man kan plocka svamp och en havsstrand med brygga och segelbåt.

Muminvärlden kan förefalla att vara en idyll, men den är inte statisk. I böckerna beskrivs tillvarons föränderlighet och dynamik, ofta visar sig lugnet balansera på avgrundens brant. Tove Jansson säger själv att det i barnböcker skall finnas farligheter och katastrofer, men att det också skall finnas en grundtrygghet.

Muminböckerna är mera än bara barnböcker. Från de tidigare böckernas hejdlösa äventyr med hemliga grottor och moln, som man kan rida på, har Tove Jansson småningom gått över till mera komplexa skildringar: mera än yttre handling beskriver hon en inre utveckling hos sina figurer. Tydligast kommer detta till synes i *Pappan och havet* (1965), där muminfamiljen bosätter sig på en ö ute i havsbandet. Muminrollet blir häftigt förälskad i de vackra undflyende sjöhästarna och upplever sin första kärlekssorg, men viktigare blir för honom den försiktiga vänskapen med den förfärliga Mårran. Också Muminpappan och Muminmamman måste ta ställning till och reda ut sina egna problem, men de klarar det och efter att ha gått sina egna vägar, hittar alla tre tillbaka till gemenskapen igen.

Också Irmelin Sandman Lilius (sv) har i sina böcker gått från det okomplicerade till det mångbottnade. Hennes miljö är den mytiska staden Tulavall i slutet av 1800-talet, men i hennes författarskap existerar olika tider och olika världar samtidigt. Det finns ingen dörr mellan verklighet och fantasi, utan det översinnliga finns hela tiden i vardagen, men uppfattas bara av några få.

De tre böckerna om *Fru Sola* (1969-71, 1984) handlar om kampen mellan det onda och det goda. Det är en helt konkret skildrad adertonhundratalsmiljö med maktpersoner och ryska kosacker som står mot samhällets små, och i kampen för det goda kommer hjälpen från det mytiska förflutna.

I boken *Mattan från Kars* (1989) kommer flickan Anna-Lina att befinna sig i Kaukasus samtidigt som hon är hemma i Tulavall, och i *Hästen hemma* (1991) har den unge Demyun förflyttats till Anna-Linas värld i Tulavall. I det mytiska Kaukasus har Anna-Lina talat Demyuns språk, i verklighetens Tulavall är Demyun en främling utan språk och utan hemortsrätt. Inte bara i oförstånd, utan medvetet ger olika Tulavallbor utlopp för sitt främlingshat - ett inslag som visar aktualiteten i beskrivningen från hundra år tillbaka. Invävda i den realistiska skildringen finns händelser, som är oförklarliga för dem som inte har kunskap att se annat än det handgripliga framför sig, och här återkommer de mytiska hästarna, som finns i flera av Irmelin Sandman Lilius böcker och som ofta är symboler för frihet och styrka.

Författaren Leena Krohn (fi) rör sig likaså naturligt i olika världar. Utgående från en naturvetenskaplig syn ställer hon i sina allåldersböcker existentiella frågor om människan och universum. Med stor respekt behandlar hon barns förmåga att acceptera olika verkligheter och att stå emot vuxnas dumheter. I barnboken *Ihmisen vaatteissa* (sv *I människokläder*, 1978) låter hon en pojke hjälpa en pelikan, som vill känna på hur det är att leva som människa, och ur fågel-synvinkel kommenterar hon människovärlden.

Boken *Salaisuuksia* (= Hemligheter, 1992), som fick Topelius-priset för bästa barnbok 1992, berättar om oanade samband mellan olika tider och olika världar. Leena Krohn visar hur de vuxna lätt blir blinda för annat än det materiella, och hos henne är det barnen som står för den positiva nyfikenheten och framtidstron.

Myt och saga

Människans förhållande till naturen har varit temat för många finländska barnboksförfattare, bl a de första böckerna inom fantasygenren på 70-talet tog upp vårt ansvar för naturen som ett grundelement.

När man tänker på Finlands oändliga skogar, tusen sjöar och mils-vida fjällmarker, är det lätt att förstå att det är naturen och de natur-mytiska varelserna med älvor och troll, som har en mera dominerande roll i sagorna än prinsar och prinsessor, även om också de finns. Vi har under många år fått vackra sagoböcker där författare och illustratörer samarbetar, och i dem kan man fortfarande skönja folkdiktningens betydelse idag.

Kalevala, vårt nationalepos, börjar med att berätta om hur himmel och jord skapades och sedan är det sjöar och kärrmarker och vidder, som ger scenografin. Kalevala har bearbetats flera gånger för barn och finns idag både som bilderbok och i serieform. I synnerhet för finskspråkiga barn är Kalevala en realitet.

På finlandssvenskt håll är sagornas landskap oftare kusten och skärgården, både hos Tove Jansson och Irmelin Sandman Lilius spelar havet en stor roll.

En helt annan naturmytologi finner vi slutligen i Lappland, ett landskap som återfinns i två böcker av Leena Laulajainen. I boken *Sammeli* (1985, sv Samepojken Sammeli) förenar hon gamla myter och traditioner med dagens lappländska verklighet. *Taikaarumpu kertoo* (= Trolltrumman berättar, 1980) är en samling med sagor från Lappland, där författaren ger de mytiska förklaringarna till norrskenet och vindarna och olika naturväsen, och där liv och död lever i balans.

Änglar och antihjältar

Döden har länge varit ett tabubelagt motiv i barnböcker. Marita Lindquist (sv) var en av de första som tog upp temat i boken *Malena och glädjen* (1969), där Malena förlorar sin mor och tror att hon aldrig mera får vara glad. Sedan dess har döden behandlats i många böcker. Bilderboken *Ängelungen* (1991) av Margareta Thun och Cris af Enehielm (sv) handlar om hur sorgen efter ett barn som dör är nära att krossa också resten av familjen, och hur föräldrarna och systemen finner tröst i att prata om och minnas den lille brodern som har blivit en ängel, en både livlig och busaktig ängelunge.

Om änglar skriver också Erik Wahlström (sv) i boken *Gottfrid och Teodora* (1992). Pojken Gottfrid blir överkörd av en bil och får konkret erfara hur vingar växer ut på honom. I Helsingforsmiljö har änglarna sina uppgifter som skyddsänglar, och medan Gottfrid småningom lär sig att flyga med sina stora vingar, har han också möjlighet att reda ut sådant som blev på hälft när han dog.

Det förekommer förvånande många änglar i de senaste årens finländska barn- och ungdomslitteratur. De är ickereligiösa och kan väl ses som en tröstgrund i en annars ganska mörk värld och som symboler för den framtidstro, som finns i barnböckerna.

Humorn är emellertid mycket närvarande i de ovannämnda böckerna om änglar och humor finns det också i finska barnböcker om rackarungar och antihjältar. Mycket lästa är just nu Sinikka och Tiina Nopolas (fi) böcker om *Heinähattu ja Vilttitossu* (= Halmhatten och Filttofflan,

1989-1992), berättelser om ett syskonpar utan några som helst hämningar när det gäller att utföra vad de tror är det riktiga. En vuxen högläser gärna böckerna, eftersom det jämsides med äventyren finns en undertext som tilltalar mera erfarna läsare.

Systrarna Nopolas böcker har alla förutsättningar att bli översatta och lästa också utanför Finland, på samma sätt som Hannu Mäkeläs (fi) böcker om den sorglige figuren *Herra Huu* (sv Herr Hu, 1973-75), som översattes till svenska redan på 1970-talet. Herr Hu försöker vara mäktig och skrämmande, men lyckas inte alls och han måste be barnen om hjälp för att klara sig.

På finlandssvenskt håll är det främst Christina Andersson (sv) som för den humoristiska traditionen vidare. De skrämmande och farliga figurerna i hennes berättelser är ofta innerst inne blyga och ängsliga personer. Christina Andersson har en närmast burlesk humor, som väl kommer till synes i hennes uppochnedvända sagor i böckerna *Sagobluntten* (1974) och *Sagoluvern* (1979). Hon utgår ofta från gamla folksagor men vänder på dem så att de får helt nya upplösningar. I Hans och Greta är det t ex de stygga barnen, som lurar ut sina föräldrar i skogen, och sagan om prinsessan Törnrosa har blivit sagan om prins Maskros, som terroriserar hela slottet med sin moderna musik, så att ingen kan sova.

Camilla Mickwitz (sv) har en lång rad av bilderböcker om vanliga barn, *Jason* och *Emilia* och andra. Också hon tar upp teman som ensamhet och rädsla, och även om hennes miljö är mera realistisk än Mäkeläs och Anderssons, använder hon samma härligt positiva grepp.

Historia

Under de senaste decennierna har vår historiska bakgrund varit ett populärt tema i böcker för barn och ungdom. I närbild presenteras både närhistoria och forn-historia, och man kan märka många författares önskan att synliggöra redan försvunna tider. Samtidigt urskiljer man hos flera författare en önskan att få dagens ungdomar att inse hur de själva är

delar i ett historiskt skeende, att de är kuggar i en kontinuitet och inte bara finns till ett ögonblick i nuet.

I många bilderböcker skildras livet för ett par generationer sedan. Interiörer, arbeten, kläder och verktyg beskrivs ingående, det didaktiska syftet döljs av ett njutbart humoristiskt utförande. Mauri Kunnas (fi) är den som har fått mest uppmärksamhet utanför Finland med sina detaljrika bilderböcker där förmänskligade hundar lever i ett finskt bondesamhälle förr i tiden.

På finska finns det åtskilliga barnböcker, som skulle vara värda att översättas, på svenska har Irmelin Sandman Lilius böcker från sent 1800-tal lyckligtvis nått ut till en större läsekrets.

Ett tema, som har varit viktigt i finsk litteratur i allmänhet, är de båda världskrigen sedda ur finsk synvinkel. Också barn- och ungdomsboksförfattare har skildrat kriget och krigsåren. Tidigare författares spännande krigsäventyr har med tiden ersatts av klart avromantiserade skildringar, som också försöker belysa orsaker och följder i ett större sammanhang. Mera än själva krigsförloppet beskrivs ofta hur kriget påverkar livet för dem som bor i ett land i krig men långt borta från själva krigsskådeplatsen. Eva Illoinen (fi) berättar om flickan Perri som evakueras från det utbombade Åbo (1981), och Lasse Raustela (fi) berättar i en serie böcker om barn just i Åbo under kriget (1978-82).

På svenska har lyrikern Wava Sturmer (sv) skrivit två barnböcker om krigsåren på den österbottniska kusten. I *Fyndet på mossen* (1992) är den ryska fienden avlägsen, men i stället är de tyska soldaterna, som en tid var Finlands vapenbröder, en realitet.

Mycket längre tillbaka i tiden går Yvonne Hoffman (sv) i sina två ungdomsböcker från nordisk vikingatid. I *Den kluvna stenen* (1989) berättar hon om livet i Österbotten för 1000 år sedan när asatro och kristendom möts och när en träl var mindre värd än ett husdjur. I *Kniven och ringen* (1992) går handlingen från Finland till Danmark och vidare med danernas härnadståg till England. Med sina berättelser vill hon levandegöra forntiden och visa på att det finns samband mellan då och nu. Många linjer kan dras från tiden för tusen år tillbaka fram till vår egen tid: frågor om frihet och lojalitet och frågor om makt och religion. Det blir i

bästa fall ett slags kontinuitet genom århundradena, som genom de historiska personerna och de faktiska geografiska orterna kan hjälpa till att stärka identitetskänslan hos ungdomar av idag.

Forskning

Årligen publiceras i Finland ca 600 barn- och ungdomsböcker, varav en tredjedel är finska original. I Sverige är motsvarande siffra ca 800 böcker, vilka alla står till den finlandssvenska läsekretsens förfogande. Att det därtill årligen ges ut en handfull barn- och ungdomsböcker på svenska i Finland (7 böcker år 1992) kan mot den bakgrunden förefalla onödigt, men böckerna är livsviktiga så till vida att också finlandssvenska barn bör ha möjlighet att läsa om sig själva och sin egen miljö.

Biblioteken i Finland har alla en välförsedd barnlitteraturavdelning med både böcker och kassetter, och barnen har alltid varit flitiga låntagare.

Finska barnboksinstitutet (Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti, SNI) grundades 1978 och finns i Tammerfors. Institutet har ett stort bibliotek och till dess uppgifter hör att dokumentera och informera om vad som skrivs för barn och ungdomar i Finland. Institutet har gett ut akademiska avhandlingar på området och de publicerar också nytryck av bl a äldre barnboksillustrationer. I de ekonomiskt kårva tiderna har institutet öppnat en "fadder-fond". Genom att betala in en summa till fonden kan man bli fadder till en älskad barnbok på institutetsbiblioteket, och samtidigt hjälper man institutets barnlitteraturforskning.

Summary

In Finland with its two languages and traditional cultures even children's literature has to some extent two different backgrounds.

While the literature for Finnish speaking children (Fi) has been greatly influenced by the folk tale tradition, the Swedish speaking children's literature (Sw) has dealt from its beginning with fantasy and myth, often with nonsense elements.

Tove Jansson's (Sw) Moomin world - although strongly based on Finnish lifestyle - is related to children's literature in English with fantasy and nonsense. In the same way as the Moomin books are more than only stories for children, Irmelin Sandman Lilius' (Sw) authorship has gone from the uncomplicated to the complex. Her locale venue is the mythic town of Tulavall at the end of the 19th century, but in her stories different times and different worlds exist side by side.

Leena Krohn (Fi) also moves quite naturally between different worlds. Starting from a scientific point of view, she asks existential questions about man and universe: what horizons does a man have inside? What will our future be like?

The relationship between man and nature is the theme in many books, starting from the Finnish national epic, Kalevala. Leena Laulajainen (Fi) combines old myths and traditions with everyday life in her books about Lapland where life and death are inseparable.

The long taboo theme of death was first dealt with by Marita Lindquist (Sw) in the late sixties. Recent years have seen quite a number of angels in books for children and young people: the belief in angels can be a comfort in sorrow after the death of a child as in a book by Margareta Thun (Sw), and the angels can also be very concrete as in the burlesque story situated in Helsinki by Erik Wahlström (Sw).

Everyday life is tackled with humour and joy in the many picture books by Camilla Mickwitz (Sw) and in books by Sinikka and Tiina Nopola (Fi). Humour is an important ingredient also in the sad stories about Mr. Boo by Hannu Mäkelä (Fi). Christina Andersson (Sw) turns old fairy tales upside-down to the great delight of the reader.

Historical motives have been popular during recent years. Among others Mauri Kunnas (Fi) describes earlier generations' lives in picture books full of details. War time as the theme in books today has nothing to

do with earlier romantic adventures. Eeva Illoinen (Fi), Lasse Raustela (Fi) and Wava Sturmer (Sw) write about World War II in Finland. Yvonne Hoffman (Sw) in her books about the Viking age tries to give the young people of today a historical insight that strengthens their identity in the disharmonious world of today.

The Finnish Institute for Children's Literature (SNI) in Tampere is a documentation and information center which researches in the field of children's literature.